

Příběhy schopného páska

Strhující proud tvorby spisovatele Josefa Škvoreckého, jenž 27. září oslaví osmdesátiny Životní jubileum je dobrou záminkou připomenout si, z čeho dílo Josefa Škvoreckého vyrostlo, v čem je jedinečné. Těžiště totiž leží mimo "laskavý" obraz hodného pána, na nějž byl Škvorecký v polistopadové České republice až příliš často médií redukován.

Bezprostředně po druhé světové válce to v Praze hrálo idejemi. Rytmus udávala představa startovní čáry, na níž stojí všichni, kdo přežili válečnou apokalypsu. Nad tímto základem se proplétala různá literární směřování, počínaje tvorbou autorů spirituální orientace a konče třeba druhou generací surrealistů.

Ale dvě melodie tomuto chóru dominovaly. První vyprávěla o jakési názorné, praktickému životu nápomocné literatuře, jež má příklad v socialistickém realismu provozovaném v Sovětském svazu. Jako vyšší forma kultury měla tato literatura rázem překonat všecko "hračkování" moderních básníků a prozaiků. Realizace ovšem pokulhávala. K dílům, v nichž se daly shledávat alespoň předzvěsti podobné literatury, patřila Drdova Němá barikáda (1946). Postavy této povídkové sbírky byly koncipovány jako lidské zkratky přesně zapadající do mechanismu dějinné chvíle. Současnost české společnosti se jejím prizmatem jevila jako vyústění heroického boje za svobodu, završeného kolektivním vystoupením v květnové revoluci.

Druhá melodie byla o poznání nosnější. Tvořil ji široký proud civilistně existenciálních tvůrčích snah. Již za války vyhlásila výtvarná a literární Skupina 42 konec avantgardního hledání všech krás světa, odtažitého průzkumnictví i do sebe uzavřené poezie. Vytyčila obrát ke konkrétní skutečnosti, ke každodennímu životu, jak je provozován v zákoutích současné městské civilizace. V průzorech všedního dne spatřovali autoři z okruhu Skupiny 42 - po příkladu angloamerických modernistů, jakými byli T. S. Eliot či James Joyce - vzorce dávných mýtů. Z francouzské literatury, od J.-F. Céline, Alberta Camuse či J.-P. Sarta, vstřebávali témata marnosti, prázdnoty a smrti, smutku a hnusu, absence smyslu, zájem o tělesnost a sexualitu. Z těchto zdrojů vznikala protiideologický směr poválečné literatury. Mohl se záhy vykázat vynikajícími díly. Obnaženou poezii těla uložil do sbírky Nové mýty (1946) Josef Kainar. Jiří Weil vyzkoušel na závěr románu Život s hvězdou (1949) Sartrův imperativ angažovaného činu, jímž se člověk uskutečňuje jako svobodná bytost. Počínaje knihou Roky v dnech (sazba rozmetána 1949) našel Jiří Kolář v básnickém deníku literární tvar přimykající se k životu jako cestě s dopředu neznámým výsledkem. A do tohoto koncertu vpadl se svými drzími synkopami **Josef Škvorecký**.

Mladý amerikanofil přichází

Škvoreckému tenkrát bylo něco přes dvacet, sympatizoval s módním typem apolitického rebela, takzvaným páskem, vyznával swing jako hudbu svobody, která mísí vysoké s nízkým, oduševnělé s živočišným, energii s krásou, studoval anglistiku na pražské filozofické fakultě, v dětství ho uhranul E. A. Poe, spisovatelství se učil od Ernesta Hemingwaye, Sinclaira Lewise, Williama Faulknera. Socialistický realismus jako uměleckou možnost si pro sebe odmítl a přimkl se k těm literátům hledajícím nové možnosti moderního výrazu, kteří se po únorovém převratu ocitli mimo veřejnou scénu. K jejich průzkumům autentické, žité reality přispěl svým citem pro mluvený jazyk, jehož rozmanitými odrůdami, vrstvami a směsicemi po celý život naplňoval své texty jako znamením barevnosti, proměnlivosti a mnohotvárnosti světa.

Na rozdíl od některých svých druhů a po vzoru americké literatury, kterou také překládal a komentoval, nebyl nikdy jen ani převážně experimentátorem. Naopak, postupem času se v něm stále více dostával ke slovu "entertainer", který propaguje populární žánry (hlavně milované detektivky a science fiction), sám rád používá banální příběhové modely, vedle silných textů improvizuje texty slabé a i ve svých "vážných" knihách uplatňuje složitější literární techniky tak, aby si jich čtenář nemusel všimnout.

Rychlý autorský vzestup

V roce 1947, pod dojmem ze skonu vlastní matky, napsal **Josef Škvorecký** první fascinující povídku, Neurčitě kontury. Naturalistické snímání skutečnosti ve velkém detailu umocňuje v této laboratorní zprávě tónina stesku nad nezadržitelným během času, který nikomu nedá šanci vrátit se pro dar lásky, pokud se ho nechopil včas. Leccos z toho, co se v této povídce dostalo ke slovu, zůstalo v autorově

díle nadlouho, ne-li trvale přítomné: literární svět budovaný na hraně autobiografičnosti; postava Dannyho Smiřického, zajatce erotické hry, kandidáta nedosažitelného, k němuž se autor v dalších desetiletích znovu a znovu vracel a na jehož kůži zapisoval serpenty českého kulturního osudu ve 20. století; panoráma maloměstského Kostelce, v němž rodáci snadno identifikují realie Náchoda autorových dětských a gymnaziálních let; vizuální plnost a přirozený, hudbou inspirovaný rytmus vyprávění; hluboce sentimentální, až jakási paranáboženská víra v lásku jako nejjednodušší zázrak a v ženu jako jeho ztělesnění. A konečně se tu začíná rodit elegické vědomí, že čiré zlo, které nezaslouží slitování (postupně si je Škvorecký ztotožnil s totalitárními režimy, nacismem a komunismem), lásku zabíjí, ale skoro každý tvor jménem člověk v průběhu života jednu lásku opouští pro jinou, neboť takový je úděl hříšníků.

Mezi roky 1948 až 1955 pak Škvorecký vytvořil řadu povídek, dva romány a jednu novelu. Už tyto texty - kdyby po nich nepřišly další vrcholy v podobě Bassaxofonu, Lvíčete, Nevysvětlitelného příběhu - by mu zajistily místo mezi největšími českými prozaiky 20. století. V době vzniku něco z nich kolovalo v rukopisné podobě v kroužku literátů, jehož vůdčí personou byl básník Kolář a kde se četly i třeba první prózy Bohumila Hrabala. Do tisku se Škvoreckého texty dostaly až s velkým zpožděním, v některých případech po čtyřiceti letech.

Z roku 1950 pochází novela Konec nylonového věku (knižně 1967), jejíž protagonisté ubíjejí pocity marnosti ve víru společenského života, který ještě tepe jazzem a politickými diskusemi, ale jehož měšťanské rituály se již bortí pod tlakem nastupujícího komunistického systému. Drsnějším protějškem tohoto portrétu studentské Prahy přelomu 40. a 50. let jsou Škvoreckého existencialistické povídky ze stejného období (například Divák v únorové noci, Zákony džungle, Špinavý, krutý svět), kde se nezaujatým pohledem zaznamenávají policejní perzekuce i neurotické intimní hemžení autorovy generace. Tyto povídky je třeba hodnotit jako největší objev autorových sebraných spisů, vydávaných od roku 1991.

Vojáci a zbabělci

V roce 1954, po návratu ze základní vojenské služby, Škvorecký napsal Tankový prapor (knižně vyšel až roku 1971 v Torontu, kde tímto románem zahájilo činnost exilové nakladatelství manželů Škvoreckých Sixty-Eight Publishers). Jde o sérii groteskních výjevů z posledních dnů, které na povinné vojně tráví "intelektuální poddůstojník" Danny Smiřický. Humoristický román, sdělností připomínající Haškova Švejka, je parodií socrealistického obrazu lidové armády. Ideologie, vystupující zde jako protipól přirozenosti (toto spojení se bude už napořád ve Škvoreckého díle vracet), se hroutí pod tlakem té nejvulgárnější tělesnosti. Nad rovinou satirického realismu, na něž se spolehla filmová adaptace, má román ještě gargantuovský rozměr čirého, absurdně stupňovaného komična. Dříve než Tankový prapor však vznikl první velký autorův román: Zbabělci. Když na nich v roce 1948-1949 pracoval, bylo autorovi pouhých čtyřadvacet. Osm dní květnové revoluce, která se v Kostelci konala i nekonala, je tu prezentováno očima pubertálně narcistního a ke svému okolí z těchže důvodů hyperkritického Dannyho. Na rozdíl od Drdovy Němé barikády, kde se lidé projevují činem, se u Škvoreckého většina významů prózy odehrává v úvahách a v rafinovaně, po hemingwayovském vzoru stylizovaných dialogích, které neslouží ke vzájemnému informování, nýbrž ke vztahové hře mezi postavami.

Bojové aktivity jsou ve Zbabělcích různě problematizovány, jeví se jako chaotické, bezúčelné, zákeřně mstivé i prostě dobrodružné, stavěné na odiv, a to jak ze strany "dospělých", tak i Dannyho a dalších členů jeho jazzbandu, pro které je namlouvání koneckonců důležitější než veškerá revoluce.

Léta šedesátá

Zbabělci vyšli roku 1958, vyvolali bouřlivý odpor kulturně-politických jestřábů a stali se jednou ze záminek dočasného utužení režimu, který se začínal rozvíklávat po kritice Stalinovy diktatury na sjezdu sovětských komunistů v roce 1956. Pro autora to znamenalo existenční obtíže a ztíženou možnost dalšího publikování. Proto se roku 1962 objevila Vražda pro štěstí, první satiricko-historická detektivka ze zamýšlené pentologie, kterou Škvorecký psal se svým přítelem Janem Zábranou (trojice románů, které stihli do sovětské invaze dokončit, patří jednoznačně do autorova "best of"), ještě jen pod Zábranovým jménem. Ve třiašedesátém roce se mohl Škvorecký oficiálně představit podruhé, lyrickou povídkou Legenda Emöke. Tato próza a ještě zřetelněji symbolická, proudem psaná novela Bassaxofon (tiskem 1967) v kondenzované zkratce vyslovily autorovo krédo soucitu s člověkem ponižovaným apriorními schémata. Vcizojazyčných překladech se oba tyto texty, zvláště od společného anglického vydání v roce 1977, staly jednou z autorových vstupenek do globálního literárního kontextu. V něm dnes vedle Milana Kundery, Václava Havla, Bohumila Hrabala a dalších

spisovatelů regionu reprezentuje kulturní konstrukt střední Evropy.

Tečku za "domácí" částí autorova díla přinesl román Lvíče. Autorovy dispozice k velké, morálně podložené satíře, jeho kult bezbranné lásky, schopnost vyprávět lehce o těžkém i zkušenost s detektivním syžetem se tu jedinečně slily s klíčovými tématy české literatury 60. let, jako bylo trauma holokaustu nebo otázka mravní odpovědnosti spisovatele. Román začíná jako učebnice nezávazného flirtu, pokračuje jako perlivá satira na dirigovaný literární život, mění se v logický případ vraždy, aby se uzavřel tragickým akordem, když se zjistí, že smrt literárního byrokrata je odplatou za zradu opuštěním, spáchanou za války na židovské dívce, která ho milovala.

Traumata dovezená za oceán

Dříve než Lvíče vyšlo, nasedali manželé Škvorečtí - bylo to 31. ledna 1969 - v okupované a k normalizaci se sklánějící Praze do letadla směr Toronto. Kanada, Severní Amerika se jim měla napříště stát domovem. Na Torontské univerzitě se **Josef Škvorecký** etabloval jako profesor americké literatury. Kromě českého spisovatele, editora a nakladatele žijícího v Kanadě se stal česky tvořícím (anglicky dodnes napsal jedinou detektivku) kanadským spisovatelem českého původu. K této integraci značnou měrou přispělo anglické vydání Příběhu inženýra lidských duší v roce 1984, které bylo odměněno kanadskou státní cenou a setkal se s živým, souhlasným i odmítavým ohlasem. První ambiciózní Škvoreckého romány, napsané a vydané v zámoří, Mirákl (1972) a Příběh inženýra lidských duší (1977), odděluje od prací z "českého" období již na první pohled kompoziční technika. Jsou to pamfleticky vyostřené mozaiky příběhů, anekdot a scén, kde se do sebe prolamují a navzájem osvětlují zážitkové roviny vzdálené od sebe často i desítky let. V Miráklu se panoptikální karikatura pražského jara prolíná s čímsi jako "teologickou detektivkou" z počátku padesátých let. Celá románová stavba se však bortí pod návaly zoufalé skepse. Podobným traumatem je poznamenán Příběh inženýra lidských duší, suma všech Škvoreckého názorů, témat, příběhů a stylových postupů. Profesor Smiřický tu s úžasem nad rozpětím své životní cesty bilancuje všechno to strašlivé a krásné, co do jeho paměti naložily dějiny od nacistických technologů vraždění přes komunistické kriminály až po ruské nájezdníky. Zároveň se potýká s problémem nesdílitelnosti této zkušenosti, byť se ji do svých kanadských studentů snaží pašovat pomocí kánonických děl jejich vlastní literární tradice. Neporozumění, překlenutelné opět jedině na bázi erotického vztahu, je však vzájemné. Nemenší podíl než svobodná naivita dětí velké země na něm má profesorovo kazatelství, bagatelizující vše, co zastiňuje jeho zvěst o rudém zlu obestupujícím planetu.

K čemu je literatura?

Uklidnění vstoupilo do Škvoreckého literární práce v osmdesátých letech, kdy se pustil do studia pramenů k americkému působení Antonína Dvořáka (Scherzo capriccioso, 1984) a k účasti českých emigrantů na občanské válce Severu proti Jihu (Nevěsta z Texasu, 1992). Oba historické romány jsou ideově programní, adorují tavící kotel americké kultury, jež příchozí ze Starého světa obohacuje i osvobozuje.

Po listopadu 1989 se manželé Škvorečtí mohli vracet do své rodné země, dočkali se poct a před oběma se otevřely nové publikační možnosti. Po čtvrtstoletí boření a konstrukce mýtů, vprostřed práce na vlastních sebraných spisech se však nečekaně zrodil čtvrtý Škvoreckého vrcholný román, Nevysvětlitelný příběh (1998), apokryf z dějin antické kultury, splétající mystifikační teorie o vyhnanství básníka Ovidia. Snad že vznikl jen jako žert, z prosté vděčnosti k romantiku Poeovi, k dělníku brakových hororů Lovecraftovi, k milostným románekům a vůbec ke všem příběhům, které stojí za to číst, odpověděl román na dalekosáhlé otázky literární filozofie. Například k čemu je literatura. Aby tu s námi byla. Tak, obyčejně. Jako jazz, svoboda a láska.

***

Pavel Janáček

Narodil se v roce 1968. Vystudoval VŠE (1991), postgraduálně dějiny české literatury na FF UK (2000). V letech 1990-1995 redaktor kulturní rubriky Lidových novin, od té doby zaměstnán v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, působí též na Filozofické fakultě UK. Spoluautor příručky Svět rodokapsu (2003, autor monografie Literární brak - Operace vyloučení, operace nahrazení 1938-1951 (k vydání připravuje Host). Spolupracuje s Českým rozhlasem 3-Vltava.

OSLAVENEC **Josef Škvorecký** je nejsledovanějším českým spisovatelem těchto dnů: o jeho díle se konala konference, nakladatel Ivo Železný vydává další díly jeho spisů, Česká televize reprizuje Legendu Eměke natočenou podle spisovatelovy novely. Ve středu bylo oznámeno, že Škvorecký se

stal jedním ze dvou laureátů letošní Ceny Jaroslava Seiferta.

FOTO: MAFA - DAN MATERNA

S PŘÍTELEM Redaktor Literárních novin František Vrba a **Josef Škvorecký** v Klubu čs. spisovatelů, Praha. listopad 1958

FOTO: ARCHIV ČTK - LEOŠ NEBOR

ZNOVU V PRAZE J. Š. a Zdena Salivarová v květnu 1990, při své první návštěvě Československa po více než dvaceti letech

FOTO: JOSEF CHUCHMA